

مقدمه

حریم خصوصی را می‌توان قلمروی از زندگی هر فرد دانست که انتظار دارد دیگران بدون رضایتش به آن قلمرو وارد نشوند یا به اطلاعات آن قلمرو دسترسی نداشته باشند. منازل و اماکن خصوصی، جسم افراد، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی از مهم‌ترین عرصه‌های حریم خصوصی هستند. ورود بدون اجازه به منازل و اماکن خصوصی، ایست و بازرسیها و تفتیشهای بدنی، رهگیری انواع مکالمات و ارتباطات، دسترسی به اطلاعات شخصی، افشای مسائل خصوصی در رسانه‌ها و جامعه، فضولی در امور دیگران و پاییدن افراد از مهم‌ترین مصادیق ورود به حریم خصوصی محسوب می‌شوند.

با آنکه مطالعه تاریخی نشان می‌دهد مسئله حریم خصوصی کم و بیش در همه جوامع مطرح بوده است، اما دغدغه حمایت از حریم خصوصی از دغدغه‌های جدی جوامع امروز و زاییده تحولات مختلف سده اخیر است که در همه جوامع با کمی دیر و زود به وقوع پیوسته یا در حال وقوع است.

یکی از این تحولات، شناسایی «هویت فردی» و حقوق و آزادیهای ملازم با آن است. در گذشته، فرد انسانی در پس نظامات سیاسی، اجتماعی، شبه دینی و فلسفی قرار داشت اما در جوامع امروز، انسان سوژه‌ای خودمختار و دارای هویت و هستی مستقل از نظامات کلی شناخته می‌شود که دارای حقوق و آزادیهای ذاتی است. این هویت مستقل می‌تواند در خصوص کم و کیف روابطش با جامعه و دولت تصمیم‌گیری کند و حوزه‌ای برای خود تعریف کند که مصون از تعرض جامعه و دولت باشد.^۱

۱. بشیریه، ۱۳۷۸، ص ۳۷.

علاوه بر تحولات نظری، نقش تحولات علمی و فنی نیز در اهمیت یافتن حریم خصوصی بسیار چشمگیر بوده است. تحولات علمی و فنی سبب شده است به دست آوردن، ضبط و نگهداری حجم انبوهی از اطلاعات خصوصی افراد به آسانی و با روشهای مختلف پنهانی و آشکار ممکن شود. به طوری که اکنون بسیاری از دستگاههای دولتی و متصدیان مشاغل خصوصی نظیر شرکتهای بانکها و فروشگاهها به دلایل متعدد و با استفاده از وسایلی نظیر تلویزیونهای مداربسته و دوربینهای ویدئویی، بر اعمال و رفتار و گفتار کارکنان و ارباب رجوع و مصرف کنندگان، نظارت‌های سمعی و بصری دارند. این نگرانی وجود دارد که آنها از اطلاعاتی که خواسته یا ناخواسته جمع‌آوری می‌کنند سوءاستفاده کنند و به‌ویژه آن اطلاعات را به ضرر افرادی که اطلاعات به آنها مربوط می‌شود به کار برند.

با توجه به تهدیدهای فزاینده‌ای که از جانب افراد عادی جامعه، بخش خصوصی و دولت علیه حریم خصوصی وجود دارد ضرورت حمایت از حریم خصوصی بیش از پیش احساس می‌شود. هدف از این حمایت عمدتاً عبارت است از دفاع از آزادی و استقلال فردی و آبرو و حیثیت افراد.

از یک سو حریم خصوصی می‌تواند مانع از آن شود که اطلاعات راجع به زندگی خصوصی، به وسیله‌ای برای در هم شکستن آزادی و استقلال انسانها، سلطه یافتن بر آنها و استفاده ابزاری از آنها تبدیل شود. با توجه به اینکه افراد جامعه نوعاً اموری را خصوصی قلمداد می‌کنند که نقطه ضعف آنها محسوب می‌شود یا با آبرو و حیثیتشان در ارتباط است اگر از این حریم حمایت نشود سبب می‌شود برخی در صدد برآیند با دستیابی به این اطلاعات، فرد یا افرادی را که با افشای این اطلاعات، آبرو و حیثیتشان در خطر می‌افتد تهدید کنند و از آنها برای برآورده ساختن امیال و خواسته‌های خود استفاده کنند. در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، حمایت از حق حریم خصوصی و عدم لطمه زدن به آبرو و حیثیت افراد، در یک ماده واحد و ملازم با یکدیگر ذکر شده‌اند. دلیل این امر آن است که در بسیاری از موارد، افشای امور خصوصی افراد، آبرو و حیثیت آنها

را به مخاطره می‌اندازد. انسانها غالباً عیبه‌ها و خطاهای خود را از دیگران پنهان می‌کنند. در بسیاری از موارد چون این خطاها در خلوت و دور از انظار واقع می‌شوند (والا اصولاً خصوصی تلقی نمی‌شوند) و غالباً با امور عمومی و اجتماعی ارتباط ندارند انسانها مستحق هستند تا آنها را از اشخاص دیگر پنهان دارند. جامعه نیز غالباً نفع مشروعی در دانستن عیبه‌ها و لغزشهای افراد خود ندارد. آنگاه که «یوم تبلی السرائر»^۱ رسد خداوند بر کتمان و افشای خطاهای مردمان تصمیم خواهد گرفت.

بنابراین، مادام که ضرورت مبرم اجتماعی ایجاب نکند باید از افشای امور خصوصی و مکتوم افراد امتناع شود و حقوق حریم خصوصی درصدد است چنین هدفی را برآورده سازد.

علاوه بر این، حمایت از حریم خصوصی، شرایط لازم برای رشد و تکامل شخصیت افراد را فراهم می‌آورد: این امکان را برای انسانها فراهم می‌سازد که فارغ از فشارها و ملاحظات و محذورات بیرونی مختلف، عرصه‌های خلوت و تنهایی و آرامش و امنیت خاطر برای خود داشته باشند و در آن عرصه‌ها با تعقیب اهداف و غایات کاملاً خصوصی و خالصانه، درجات مختلفی از صمیمیت را مطابق با میل خود با دیگر هموعان برقرار کنند و به‌ویژه در عرصه ابراز عواطف و احساسات، شخصیت خود را شکوفا سازند. همچنین، به انسانها اجازه می‌دهد تا در خلوتهای ذاتی یا قراردادی خود، افکار و اعمال خویش را مورد محاسبه قرار دهند و دور از چشم و گوش و نظارت انسانهای دیگر، فارغ از هرگونه بازی و ریاکاری، اصالت و صداقت خود را دست کم در مورد خویشتن مورد ارزیابی قرار دهند. حمایت از حریم خصوصی، زمینه را برای تحقق معنای «حاسبوا أنفسکم قبل أن تحاسبوا و زنوا

۱. الطارق: ۹. در میزان آمده است که منظور از این آیه عبارت است از: فالمعنی یوم یختبر ما أخفاه الإنسان و أسره من العقائد و آثار الأعمال خیرها و شرها فیمیز خیرها من شرها و یجزی الإنسان به فالآیه فی معنی قوله تعالی: «إن تبدوا ما فی أنفسکم أو تخفوه یحاسبکم به الله» (البقره: ۲۸۴).

أعمالکم قبل أن توزن علیکم»^۱ فراهم می‌سازد.

عوامل مذکور نشان می‌دهد که حریم خصوصی با کرامت انسانی ارتباط تنگاتنگ دارد. به همین دلیل، حق حریم خصوصی یکی از مصادیق مهم حقوق بشر شناخته می‌شود که در بسیاری از اسناد بین‌المللی راجع به حقوق بشر نظیر اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادیهای بنیادین (۱۹۵۰)، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶) و اعلامیه اسلامی حقوق بشر (۱۹۹۰) به غیرقابل تعرض بودن آن تصریح شده است.

همچنین امروزه، تقریباً همه کشورهای حق حریم خصوصی را در قوانین اساسی خود به صورت کلی یا مصداقی مورد شناسایی و حمایت قرار داده‌اند و دست کم به حق غیرقابل تعرض بودن مسکن و خصوصی بودن ارتباطات اشاره کرده‌اند. در قوانین اساسی کشورهایی همانند افریقای جنوبی و مجارستان که اخیراً نوشته شده‌اند به حق دسترسی به اطلاعات خصوصی که نزد سازمانهای دولتی وجود دارد و به حق کنترل آن اطلاعات نیز تصریح شده است. در آن کشورهایی نیز که حق حریم خصوصی، صریحاً در قانون اساسی پیش‌بینی نشده است نظیر ایالات متحده، ایرلند و هلند، دادگاهها این حق را از دل دیگر مقررات استنباط کرده‌اند. همچنین در بسیاری از کشورها، کنوانسیونهای بین‌المللی ای که حریم خصوصی را به رسمیت شناخته‌اند وارد قوانین داخلی شده و خلأ موجود در نظام حقوقی این کشورها را پر کرده‌اند.

از اوایل دهه ۱۹۷۰ نیز وضع قوانین عادی جهت حمایت از حریم خصوصی آغاز شده و تقریباً به صورت یک نهضت فراگیر همه کشورهای را به سمت تصویب قوانین و مقرراتی درباره حریم خصوصی سوق داده است.

علی‌رغم سابقه کوتاه غرب در حمایت از حریم خصوصی، پژوهش نشان می‌دهد که حمایت از حریم خصوصی در حقوق اسلامی از قدمت بسیار برخوردار

۱. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُنْزُ نَفْسٍ مَّا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (الحشر: ۱۸).

است و مقوله‌های مختلف این حق با مبانی متعدد و محکمی مورد حمایت قرار گرفته است. حریم خصوصی پیش از آنکه در غرب و کنوانسیونها و اسناد بین‌المللی حقوق بشر پیش‌بینی شود با تأکید بسیار زیادی در منابع اسلامی مورد توجه واقع شده است. در آیات متعددی از قرآن مجید بر لزوم رعایت حریم خصوصی اشخاص تأکید شده است. سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) و سیره مسلمانان نیز سرشار از توصیه‌هایی در پرهیز از نقض مصادیق مختلف حریم خصوصی است.

با وجود این، متأسفانه نه در نظام حقوقی ایران و نه در نظام حقوقی سایر کشورهای مسلمان، چه در تدوین قوانین و مقررات مختلف مرتبط با حریم خصوصی و چه در رویه‌های عملی، اهمیت این حق و آثار ناشی از آن در روابط افراد با یکدیگر و با حکومت چنان که باید درک نشده و حمایت‌های لازم از آن صورت نگرفته است. احکام تکلیفی بسیار زیادی که در حمایت از حریم خصوصی وجود دارند و قابلیت تبدیل به احکام وضعی داشته‌اند مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند و حتی در عمل، قواعد وضعی مخالف با احکام مذکور لازم‌الاجرا شناخته شده‌اند.

در منابع اسلامی نظیر قرآن، سنت و اجماع، احکام متعددی در خصوص مقوله‌های مختلف حریم خصوصی وجود دارد. البته، اصطلاح «حریم خصوصی» نه در آیات قرآن و نه در روایات اسلامی استعمال نشده و موضع اسلام در مواجهه با مقوله حریم خصوصی یک موضع به اصطلاح «تحویل‌گرایانه» است. یعنی حریم خصوصی، در قالب احاله به حقوق و آزادیهای دیگر نظیر حق مالکیت، منع تجسس، اصل برائت، منع سوء ظن، منع اشاعه فحشا، منع سب و هجو و قذف و نیمه و غیبت و منع خیانت در امانت حمایت شده است.

در نظام حقوقی ایران نیز حریم خصوصی به صورت مشخص و معنوی حمایت نشده است. همانند موضع نظام حقوقی اسلام، موضع حقوق موضوعه ایران نسبت به حریم خصوصی یک موضع تحویل‌گرایانه است. در ایران حقوق و

آزادیهایی که تحت عنوان «حریم خصوصی» قابل حمایت هستند غالباً به طور ضمنی و در بطن قواعد مختلف - هر چند به طور ناقص - مورد حمایت قرار گرفته‌اند.

مبانی اسلامی نظام حقوقی ایران، قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون آیین دادرسی کیفری، قانون آیین دادرسی مدنی، قوانین و مقررات مربوط به ارتباطات پستی، تلفنی، اینترنتی و قانون مطبوعات در زمره قوانین و مقرراتی هستند که گاه به طور ضمنی و گاه صریحاً از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند. اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز حقوق بین‌الملل عرفی که متعاقب تصویب این اسناد بین‌المللی شکل گرفته است در زمره منابعی هستند که به صراحت درباره حمایت از حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران تأکید دارند.

برخلاف قوانین اساسی کشورهایایی که از حریم خصوصی به صورت مشخص و در قالب اصل یا اصول خاصی حمایت کرده‌اند در قانون اساسی ایران، متن خاصی که از حریم خصوصی تحت این عنوان حمایت کرده باشد وجود ندارد. اما در برخی از اصول قانون اساسی، حمایت از حریم خصوصی مورد توجه قرار گرفته است که از جمله می‌توان به اصول ۲۲، ۲۳، ۲۵ و ۳۹ اشاره کرد. علاوه بر قانون اساسی، در برخی قوانین عادی نیز موادی در حمایت از حریم خصوصی دیده می‌شود. برای مثال، مواد ۵۸۰ و ۵۸۲ قانون مجازات اسلامی برای ورود غیرقانونی مستخدمان و مأموران قضایی و غیرقضایی دولت به منزل اشخاص و برای مفتوح، توقیف، معدوم، بازرسی، ضبط، باز کردن مراسلات، استراق سمع، مخابرات و مکالمات تلفنی اشخاص مجازات تعیین کرده است. فصل سوم قانون آیین دادرسی کیفری نیز تحت عنوان «تفتیش و بازرسی منازل و اماکن و کشف آلات و ادوات جرم» مقرراتی را در مورد حریم خصوصی منازل و اماکن و اشخاص پیش‌بینی کرده است.

با آنکه قوانین و مقررات کنونی از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند اما این حمایتها کافی و کارآمد نیستند: از حریم جسمانی، حریم منزل، حریم

خصوصی کارکنان و مستخدمان، حریم اطلاعات شخصی، حریم ارتباطات اینترنتی و حریم خصوصی افراد در قبال افشاگریهای رسانه‌ای یا هیچ حمایتی صورت نگرفته است یا اگر حمایتی وجود دارد با توجه به در دسترس بودن انواع فناوریهای قابل استفاده برای نقض حریم خصوصی، کافی و کارآمد نیست. وجود رویه‌های مختلف ناقض حریم خصوصی در جامعه گواه آشکاری است بر این امر که حمایت‌های قانونی و قضایی مناسبی از حریم خصوصی افراد در جامعه اعمال نمی‌شود.

در چنین وضعی علاوه بر آنکه تدوین قانون حمایت از حریم خصوصی برای رفع خلأ قانونی در این باره ضرورت دارد، آگاهی دادن و اطلاع‌رسانی درباره مفاهیم و مصادیق حریم خصوصی و تجربیات سایر کشورها در زمینه حمایت از حق حریم خصوصی نیز می‌تواند تأثیر مهمی در مشخص شدن جایگاه این حق در روابط فردی و اجتماعی داشته باشد. لذا، تبیین حدود و ثغور حق حریم خصوصی و مقوله‌های مهم آن از اهداف مهم این پژوهش است.

کتاب از سه بخش تنظیم شده است. در بخش نخست، مفهوم حریم خصوصی، مبنا و ماهیت حق حریم خصوصی، حریم خصوصی در اسناد بین‌المللی و حمایت از حریم خصوصی در اسلام مطالعه شده است. در بخش دوم، حمایت از حریم خصوصی در کشورهای مختلف جهان و ایران مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفته و در بخش سوم نیز مقوله‌های مهم حریم خصوصی در قالب حریم خلوت و تنهایی، حریم جسمانی، حریم خصوصی متقاضیان استخدام و کارکنان و مستخدمان، حریم خصوصی در فعالیتهای رسانه‌ای، حریم اطلاعات شخصی و حریم ارتباطات خصوصی تبیین شده است.

با توجه به اینکه کتاب حاضر مبنای مطالعاتی و تهیه «پیش‌نویس لایحه حمایت از حریم خصوصی» می‌باشد در پایان، پیش‌نویس اول لایحه مذکور که اکنون به صورت طرح در مجلس شورای اسلامی مطرح است آورده شده است. در پایان، از همه استادان بزرگوار که در تدوین این اثر از مشورت

با آنان بهره‌های فراوان بردم به‌ویژه از آقایان دکتر سید حسین صفایی، دکتر سید محمد هاشمی، دکتر محمد آشوری، دکتر اردشیر امیرارجمند، دکتر ابراهیم بیگ‌زاده صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کنم. همچنین از دوستان گرامی آقای محمدرضا دولت رفتار حقیقی که بنده را در انجام این مهم تشویق و حمایت کردند و خانم راحله ایزدیان که در انجام پژوهش یاری‌گرم بودند تشکر و قدردانی می‌کنم.